

Hur blev Finland svenskt?

Föredrag av professor Tomas Lindkvist vid Nordens folkhögskola i Kungälv 2004-01-31

I februari 1940, mitt under vinterkriget, genomfördes ett västsvenskt filolog- och historikermöte i Göteborg. Curt Weibull, professor i historia och rektor för Göteborgs högskola, höll då ett föredrag med titeln "När och hur Finland blev svenskt". Der hölls under en för Norden dyster och i synnerhet för Finland ödesdiger vinter. Det hölls dessutom nästan på dagen 133 år efter det att en rysk armé hade brutit in i Finland och inlett det krig som kom att sluta med freden i Fredrikshamn 1809. Curt Weibull var i sin forskning vanligen sydkandinaviskt inriktad. I detta föredrag tog han dock upp ett viktigt problem rörande östra Nordens tidigmedeltida historia. Weibulls föredrag, mitt under vinterkriget, visar på historikernas bundenhet av sin samtids händelser.

Kriget 1808-1809 hade ryckt Finland från Sverige framhöll han. Finland hade blivit ryskt. Svensk frihet, skyddad och bevarad i svensk lag och svensk samhällsordning, hade trotsat ryskt förtryck och godtycke. Weibull konstaterade vidare att Finland i mer än ett halvt årtusende hade varit en svensk landsdel och att Finland hade gett sitt betydelsefulla bidrag till den svenska andliga och världsliga kulturen. Men samtidigt ville han påpeka att Finland fortfor att vara en del av den svenska kultursfären. Under det fördärliga ryska väldet hade trots allt det runebergiska Finland gjort sin största insats i svensk kultur. "Svenskheten i Finland har hållit i sekler". Weibull markerade därmed att den av honom behandlade problematiken hade betydelse för en aktuell, språklig och kulturell samhörighetskänsla, kanske även en politisk sådan.

Att freden i Fredrikshamn 1809 skulle ha inneburit att ett ryskt självhärskardöme lades på en gammal god svensk samhällsordning är dock numera en omtvistad och ifrågasatt sanning. Weibulls föredrag handlade emellertid om hur denna kulturella och delvis språkliga gemenskap mellan det som sedan freden 1809 utgjorde ett starkt reducerat rest-Sverige och det autonoma storfurstendömet, sedermera självständiga republiken, Finland en gång hade uppkommit. Hur blev Finland en del av Sverige? Hur blev Finland svenskt?

Curt Weibull vände sig, naturligtvis, mot den gamle nationale historikern Erik Gustaf Geijers påstående att Finland förenats med riket genom tre stora män och deras korståg: Erik den helige, Birger jarl och Torgils eller Torkel Knutsson. På källkritiska grunder utmönstrade han Erik den heliges korståg och intog ståndpunkten att det var först med Birger jarls korståg 1249 och Torkel Knutssons 1293 som Finland politiskt och med militära medel införlivades med Sverige. Men Weibull betonade att det viktigaste sättet som Finland blev svenskt på var genom kolonisationen, genom att svensktalande under loppet av den äldre medeltiden bosatte sig i Finland.

Denna problematik har fortfarande aktualitet. "Korstågstid" är en viktig periodbeteckning i Finland och används för övergången från förhistorisk till historisk tid, närmast en motsvarighet till vår periodbeteckning "vikingatid". Man har antingen sett denna korstågstid som en början på en civiliseringsprocess genom vilken Finland fördes in i den västerländska kulturkretsen, genom vilken Finland för alltid, nästan,

räddades från den ortodoxa östkyrkan och Ryssland. Eller också har man betraktat korstågstiden som den tid då en gammal och mer eller mindre god, men vanligen helt obekant, urfinsk samhällsordning krossades av en svensk militär och kyrklig överhet.

Det handlar om två skilda problem. Den ena är frågan när en svensk befolkning i vad som nu är republiken Finland uppkom. Den andra är när Finland blev en del av den svenska staten. Den förstnämnda frågan har inte sällan behandlats under sentida politiska, särskilt språkpolitiska, förtecken. Även om det sällan har formulerats explicit har sentida språkstrider och språkkonflikter varit en intellektuell matris mot vilken resultat och fakta har tolkats. En diffusionsteori och en föremålscentrerad arkeologi har kunnat utnyttjas för att understödja diverse invandringsteorier. Det underliggande problemet är man haft behov att legitimera en sentida språkgräns och ibland hävda en företrädesrätt genom historiska skäl. Vilka var först i ett område: finnarna eller svenskarna?

Här har ortnamnsforskningen brukats, men även missbrukats. En äldre hypotes att det skulle ha existerat en ursprunglig svensk eller germansk befolkning har övergivits. Den svenska bosättningen i Österbotten, Egentliga Finland och Nyland är resultat av en befolkningsomflyttning. Dateringen har gjorts utifrån huvudsakligen filologiska kriterier. Ortnamnsforskningen har här spelat en stor roll, men även retrospektioner utifrån divergerande skattesystem i 1500-talets kamerala material har brukats. Däremot förefaller det svårare att utnyttja arkeologin i våra dagar; detta sedan man kommit till insikt att föremål inte säger särskilt mycket om vilket språk brukarna av föremålen en gång använt.

Den svenska kolonisationen i södra Finland påbörjades sannolikt efter mitten av 1100-talet och pågick fram till mitten av 1300-talet. Det förefaller vidare troligt att denna befolkning huvudsakligen kom från Mälardalen. Det var en långvarig process och olika faser kan urskiljas. Likaledes har den svenska bosättningen i Österbotten tillkommit under medeltiden. De områden de svensktalande kom till var inte helt jungfruliga. Finska ortnamn, men framför allt finska element i de svenska ortnamnen vittnar om att det från början förekom kontakter mellan de två språkgrupperna. Finnarna och svenskar har bott i samma områden, men de har utnyttjat skilda ekologiska nischer. Svenskarna var jordbrukande och boskapssköttande; för finnarna har jakt och fiske spelat en större roll. Men i Egentliga Finland har förmodligen ett finskt jordbruk funnits före den svenska bosättningen.

Den svenska kolonisationens förlopp var fredligt, åtminstone i allt väsentligt. Föga tyder på att den var planerad i större utsträckning. Undantag har naturligtvis funnits: till exempel bosättningen i de små områden som låg under kungs- och biskopsgårdar i Egentliga Finland. Det var i alla fall mer fråga om bondekolonisation än av den planerade kolonisation som skedde under ledning av entreprenörer, *locatores*, som förekom i områdena öster om Elbe uppemot Balticum. Inget tyder i Finland på att det förekom en kolonisation till följd av regelrätt erövring eller ockupation som i områdena söder om Finska viken.

En kolonisation med befolkningsomflyttning och nyodling var inget unikt i 1100- och 1200-talets Europa. Befolkningen ökade generellt, liksom därigenom bebyggelsen. Den odlade arealen expanderade överallt. I de sedan länge uppodlade slättbygderna var ökningen av arealen marginell, men uppdelning av existerande gårdar förekom.

Men framför allt tog den sig uttryck i omfattande nyodlingar. Skogsbygder har röjts upp. Bebyggelsen har flyttat upp i bergsområden. Ny bebyggelse, nya bygder och kolonisation av obruten mark var ett allmänneuropiskt fenomen.

Frågan om hur Finland blev svenskt under medeltiden är egentligen anakronistisk. Den är i hög grad avhängig den politiska situation som uppstod 1809. Freden i Fredrikshamn gav förutsättningarna för formerandet av två olika nationer i två olika stater under 1800-talet: det krympta bernadotteska kungariket Sverige och storfurstendömet Finland. I stor utsträckning är diskussionen om hur Finland blev svenskt ett försök att förklara historien bakifrån, eller åtminstone baklänges. När historia som vetenskap uppstod under 1800-talet kom nationen, folket, eller staten att betraktas som historiens väsentliga subjekt. Det var nationerna och staterna som hade en historia; de var de grundläggande enheterna. Den moderna historievetenskapens födelsetid var också nationalismens tidsålder. Såväl den moderna historievetenskapen som nationalismen fick dock betydelse årtionden efter Napoleonkrig och Fredrikshamnfred. Därför kom den svenska nationens och statens historia att uppfattas och definieras som Sverige inom gränserna efter 1809. Vad som låg utanför dessa gränser blev betraktat som främmande. I Finland skapades ett nationalmedvetande baserat kanske mer på det finska språket och den finska kulturen än på den finska historien. En finsk statlighet före 1809 var svår att finna. 1809 skapade två nationer och två stater; det ledde till att i efterhand att Finlands särställning i det svenska riket gärna har framhållits. Inte minst har det lett till föreställningar om att ett "Finland" en gång skulle ha införlivats i eller erövrats av ett "Sverige". Utifrån studiet av de fåtaliga skriftliga källorna växte bilden fram att "Finland" blev en del av "Sverige" genom korståg. Genom kung Erik den helige, jarlen Birger Magnusson och marsken Torgils Knutsson på och deras korståg kristnades, erövrades och införlivades Finland med Sverige.

Finland var från medeltiden och fram till 1809 en väl integrerad del av det svenska riket. Finland var dock på många sätt en periferi i det svenska riket under stora delar av medeltiden. Det var exempelvis *inte* en av de landsdelar som ursprungligen deltog i de svenska kungavalen. Det skedde först 1362, då de två separata lagsagorna Norrfinne och Söderfinne dessutom inrättades.

De nedtecknade svenska landskapslagarna var uttryck för hur kungamakt och kyrka ingrep i samhällslivet under högmedeltiden. Ingen särskild landskapslag tillkom dock i Finland. I stället förefaller i stor utsträckning Hälsingelagen ha tillämpats där. Åbo var det yngsta av de medeltida stiftet. Det organiserades efter allmänkyrkliga mönster och inrangerades sent i den uppsaliensiska kyrkoprovinsen. Mot slutet av 1200-talet började den nya katedralen att uppföras.

Men det nuvarande Finland var inget undantag. Det fanns andra delar av det medeltida riket som politiskt och ekonomiskt var perifera. Gotland var exempelvis mer lösligt integrerat med det svenska riket. Norrland och Dalarna låg också utanför kungamaktens omedelbara kontroll.

Vilka var förutsättningarna i det "egentliga Sverige" under 1100-1200-talen för att Finland blev en del av Sverige, liksom för uppkomsten av den finlandssvenska bosättningen? Kanske var det först på 1100-talet som det fanns ett svenskt rike och ett rike med en något så när erkänd kungamakt med förhållandevis etablerade

befogenheter i såväl Götaland som Svealand. När Uppsala gjordes till ärkebiskopssäte och Sverige därmed blev en egen kyrkoprovins i den stora västliga kristna gemenskapen 1164 adresserade påven den svenske kungen Karl Sverkersson som "svears och götars kung". Det var första kända gången som den titeln brukades. Genom skapandet av en kyrkoprovins blev Sverige definitivt i en omvärld uppfattat som ett kungarike. Men dess gränser norr- och österut var ytterst diffusa.

Erik den heliges korståg på 1150-talet har diskuterats i forskningen. Det har ibland förvisats till legendens och sagans värld. Till vilken den naturligtvis i många avseenden hör; berättelsen om detta krigståg återfinns för första gången i den helgonlegend som tillkom i Uppsala i slutet av 1200-talet. Det var också vid denna tid som den kompletterande legenden om den helige missionsbiskopen Henrik skapades. De är naturligtvis schablonfyllda och stereotypa till sin karaktär. Den historiska verkligheten bakom deras berättelser om hur kungen med våldsmakt tvingade finnarna att låta döpa sig och hur biskopen fortsatte sitt missionsarbete lär vara svår att komma åt.

Att en kung eller storman från Sverige gjorde krigståg i österled på 1100-talet är i sig inte speciellt anmärkningsvärt. De aktiviteter som kännetecknat vikingatiden med skilda handels-, plundrings- och tributkrävningfärder till områden på andra sidan Östersjön och även längre bort fortsatte långt in i medeltiden. Ett krigståg av Erik låg i förlängningen av vikingatågen, men med andra förtecken.

Vad som var nytt var korstågstanken, det vill säga att föra krig för att utbreda kristendomen. Korstågsideologin hade på 1140-talet kommit till Östersjöregionen. Från att ha varit begränsade att gälla kampen för att befria det Heliga Landet kom korstågsbegreppet att vidgas på 1140-talet. Korståg kunde därefter föras överallt där kristenhetens fiender fanns, eller ansågs finnas. Från mitten av 1140-talet förde danska kungar och biskopar samt inte minst tyska riddare en rad krig i namn av korståg mot hedniska, eller vad som ansågs vara hedniska, folk i södra och östra Östersjöregionen. Erik den heliges krigståg skall förmodligen förstås mot den bakgrunden.

Även om det inte går att med säkerhet rekonstruera Eriks krigståg, dess syften och resultat, har minnet av det spelat en viktig roll. Förmodligen var det ingen tillfällighet att legenden skrevs ned vid en tidpunkt, slutet av 1200-talet, när en svensk statsmakt inledde en militär offensiv i de östra delarna av Finska viken och befästa ett välde i Finland. Det var då som Torgils Knutsson förde sitt stora krig och anlade Viborg. Det var mot slutet av 1200-talet som bland annat Åbo och Tavastehus började uppföras som fästen och stödjepunkter för en statsmakt. Även om krigens syften inte minst var ekonomiska och strategiska, att säkra kontroll över viktiga handelsvägar, betonades det betydelsefulla i att kristna hedniska, eller förment hedniska, folk. Korstågstanken kunde brukas i legitimerande syften. Minnet av ett korståg har kanske ingått i legitimeringen av de svenska strävandena i österled.

Korstågstanken låg också bakom de strider som jarlen Birger Magnusson förde på 1230-talet i Tavastland. Det resulterade förmodligen i att svenska makthavare kunde befästa sitt välde i de inre delarna av landet. Den aggressiva korstågspolitik som fördes från 1200-talet och framöver av svenska makthavare riktade sig mot områden som Tavastland och Karelen där det aldrig kom att uppstå en svensk befolkning. De

svenska, liksom de danska, korstågen skedde ofta kungars eller andra inhemska maktavares initiativ. Föreställningen om korståg kunde rättfärdiga erövringar. Vid mitten av 1100-talet fanns knappast den organisatoriska basen i det egentliga Sverige för kungamakten att genomföra större krigsföretag som kunde etablera ett mer permanent välde. Inte heller kan man förutsätta att kungarna vid denna tid kunnat organisera några slags större kolonisationsföretag. Den svenska kungamakten var under hela den äldre medeltiden förhållandevis svag. Kungarna kunde utöva makt enbart i det område där de vistades. Dessutom höll den politiska makten till huvudsakligen i Götalandskapen under perioden fram till mitten av 1200-talet. Det var i Västergötland och Östergötland som de residerade och reste runt mellan de olika kungagårdarna. En mer institutionaliserad form av maktutövande skedde i Sverige skedde först vid mitten av 1200-talet och under dess senare hälft. Det var också denna statsmakt som från mitten av 1200-talet på olika sätt byggde ut sina befogenheter i periferierna.

Det var i slutet av 1200-talet som en mer påtaglig politisk, militär och administrativ kapacitet från svenska statsbärande skikt gjorde sig mer närvarande i Finland. Det var under denna tid som de stora borgbyggena inleddes. Det var också vid denna tid som det fanns möjlighet och resurser för en svensk överhet att genomföra större militära företag i östra delen av Finska Viken. Slutet av 1200-talet kan därför sägas vara en period då Finland inrangerades i det svenska riket. Men det var också den period då en mer konsoliderad politisk överhet etablerades över huvud i det svenska riket.

De områden som nu utgör Finland infogades gradvis under en kunglig och kyrklig överhet. Detta skedde dock inte likformigt och homogent i Finland, lika litet som i andra periferier. De medeltida rikena och staterna var ofta heterogena, den centrala furstemakten hade olika, historiskt betingade rättigheter i skilda delar av riket. Kungariket utvidgades territoriellt genom erövringar eller genom gradvis infiltration. När den blivande rikshalvan knöts närmare Sverige infördes gradvis nya politiska, sociala och ekonomiska institutioner och föreställningar. I det nuvarande Finland förefaller det ha saknats de sociala strukturer som kunde användas för att bygga upp en medeltida, europeisk statsmakt. I sig ska man inte förutsätta egalitära och odifferentierade samhällsformationer, men de eliter som fanns där omvandlade aldrig samhället i en europeiserande riktning.

Nya institutioner förmedlades till Norden huvudsakligen genom kyrkan. Och i Finland etablerades kyrkan huvudsakligen genom en gradvis integration med den uppsaliensiska kyrkoprovinsen, det vill säga med ett Sverige.

Sverige var aldrig ett homogent land under medeltiden. Skatter och tionden varierade. Inte minst skattesystemet uppvisar stora variationer. Myntsystemet skiftade mellan regioner, liksom mått- och viktsystem. Olika områden hade olika historier hur de inrangerades i det svenska rike där under 1200-talets senare del den politiska makten konsoliderades och institutionaliserades så att den alltmer kom att likna en medeltida europeisk stat.

”Sverige” och ”Finland” under medeltiden är historien om hur en från väster utgående kolonisation etablerade en svensk, dvs. en svenskspråkig, bosättning i kusttrakterna under högmedeltiden. Det var en expansion som var generell i det svenska riket, liksom i övriga Norden och Europa. Men det är också hur historien om hur en

framväxande överhet, främst representerad av kyrka och kungamakt omvandlade samhället. Och detta skedde såväl i den östra som den västra rikshalvan.